

TÜKETİM KÖLELİĞİ

IVAN ILLICH

5. baskı

IVAN ILLICH 4 Eylül 1926'da Viyana'da doğdu. Salzburg ve Roma'da tarih ve teoloji konularında eğitim gördükten sonra papaz oldu. Beş yıl New York'ta Puerto Rico Mahallesinde papazlık yaptı. Katolik Kilisenin Güney Amerika siyasetine yönelttiği eleştiriler, kilise çevreleri ve Vatikan'la arasının bozulmasına yol açtı. 1960'ta Meksika'ya gitti ve Cuernavaca şehrinde Kültürlerarası Belgeler Merkezini (IDOC) kurdu. Amacı alternatif bir eğitim programı oluşturarak gönüllüleri Latin Amerika dilleri ve kültürleri konusunda eğitmek olan kuruluş kısa zamanda Güney Amerika askerî diktatörlüklerine karşı muhalefetin merkezlerinden birine dönüştü. 1969'da papazlıktan ayrıldı. CIDOC'un 1970'te kapatılmasından sonra Alman, Japon ve Amerikan üniversitelerinde dersler vermeye başladı. Illich 1970'lerde Fransa'daki sol entelektüel çevrede popüler olmasına karşın François Mitterrand'ın 1981'deki seçiminden sonra Fransız solunun hükûmete gelmesiyle birlikte görüşleri fazla kötümser bulunduğundan bu çevrelerdeki etkisi gün geçtikçe azalmıştır. Hayatının sonraki yıllarında kansere yakalandı ve eleştirdiği kurumsallaşmış tıp yerine geleneksel metotlara başvurdu. Hastalığının ilk aşamalarında tümörle ilgili bir doktora danışmış ancak kendisine konuşma yeteneğinin kaybolma ihtimalinin çok yüksek olduğu söylenmişti. "Ölümlülüğüm" diye adlandırdığı tümör ile 2 Aralık 2002'ye kadar yaşadı. Kapitalist toplumun ortaya çıkardığı kurumların insan üzerindeki olumsuz etkilerini inceleyen düşünürün *Şenlikli Toplum, Sağlığın Gaspı, Okulsuz Toplum* başta olmak üzere çok sayıda eseri Türkçeye çevrildi.

Pınar Yayınları
Bereketzade Mah. Okçu Musa Cad. No: 11/3
Beyoğlu-İstanbul
Tel: 0212 293 90 41
www.pinaryayinlari.com bilgi@pinaryayinlari.com
Yayınevi Sertifika No: 45508

Tüketim Köleliği
Ivan Illich

copyright 2025 © pınar yayınları

Pınar Yayınları ◆ 48
Çağdaş Sorunlar ◆ 4
ISBN 978-975-352-118-5

Beşinci Baskı Eylül 2025

KAPAK Tekin Öztürk
SAYFA DÜZENİ Furkan Selçuk Ertargin

BASKI ACK Ajans
Mahmutbey Mah. Taşocağı Yolu Cad.
Ağaoğlu 212 Myoffice No: 344
Bağcılar/İstanbul
Sertifika No: 53569

IVAN ILLICH

TÜKETİM KÖLELİĞİ

Türkçesi:
Mesut KARAŞAHAN

İçindekiler

Giriş 9
Yararlı İşsizlik ve Profesyonel Düşmanlar 19
Kabiliyetsizleştirici Pazar Bağımlılığı 20
Dünya Çapında Bir Seçim 21
Bir Temel Ürünler Kültürüne Doğru 23
Yoksulluğun Modernizasyonu 29
İhtiyaçlar Tarihi 33
Kabiliyetsizleştirici Uzmanlıklar 37
Profesyoneller Çağının Sona Erişi 44
Profesyonel Egemenliği 46
Profesyonel Zulmüne Doğru 50
Yeni Bir Ruhman Sınıfı Olarak Uzmanlıklar 54
Zorlama İhtiyaçların Hegemonyası 56
İmkân Tanıyan Ayrımlar 65
Felce Karşı Tıkanıklık 65
Şenlikli Araçlara Karşı Endüstriyel Araçlar 70
Haklara Karşı Özgürlükler 74
Yararlı İşsizlikte Eşitlik 77
Yeni Profesyoneli Atlatmak 81
Kendi Kendisini Eleştiren Soyguncu 82
Seyyar Satıcıların İttifakı 84
Müşterinin Profesyonelleştirilişi 86
Profesyonel Ötesinin Karakteristiği 87

Aldatmacayla İşini Yürüten Gelişmiş Uluslar 91

Eğitim Yerine 111
Gizli Müfredat Programı 113
Eğitimin Gizli İşlevleri 119
Eğitim Pazarındaki Gizli El 124
Teknokratik İlerlemenin Araçları Olarak Okulların Çelişkisi 128
Öğretim ve Öğrenim Sorumluluğunun Geri Dönüşü 133
Yeni Bir Eğitimden Ziyade Yeni Bir Teknoloji 135
Kendi Kendine Tercih Edilmiş Yoksulluk 141

Özendirilip de Giderilmeyen İhtiyaçlar 145
İlerlemenin Şiddetle Geri Tepişi 146
Aksi Sonuçlar Doğuran Önlemler 149
Endüstrinin Öcü (Nemesis) 151
Kral Tantalus'un Aşırı Cüreti 156
Acı ve Istırabın Öldürülmesi 158
Hastalığın Vücuddan Kovulması 160
Ölümle Mücadele 162
Sağlığın Geri Alınışı 163

Enerji ve Eşitlik 169
Enerji Krizi 170
Trafiğin Endüstrileştirilmesi 180
Süratlilikle Sersemletilmiş Muhayyile 184
Hayat Süresinin Net Transferi 187
Süratliliğin Etkisizliği 191
Endüstrinin Radikal Tekeli 194
Yakalanması Zor Dönüm Noktası 199
Kendinden Enerjili Hareketin Düzeyleri 202
Yardımcı Motorlara Karşı Egemen Motorlar 206
Yetersiz Donatılmışlık, Aşırı Gelişmişlik ve Olgun Teknoloji 209

... Çok daha fazla sayıda bebeğin inek sütüne ulaştığı doğrudur, fakat zengin olsun, fakir olsun, tüm annelerin sütü de kuruyup gitmektedir. Bebek, biberon ihtiyacıyla ağlamaya başladığında, yani, organizma bakkaldan gelen süte kavuşmaya ve böylece de görevini ifa edemez hale gelen memeden yüz çevirmeye alıştırıldığında, tiryaki tüketici doğmuş olur...

Giriş

Bu kitapta yer alan beş deneme, endüstriyel üretim tarzı üzerine on yıllık bir incelemeyi sunmaktadır. Bu süre zarfında dikkatimi, eşya ve hizmetlerin toplu üretimine gittikçe artan bir bağlılığın, şenlikli bir hayat için gerekli olan şartları yıpratmasına yol açan süreçler üzerinde toplamaya çalıştım. Ekonomik büyümenin belirgin olduğu bir alanda yapılan incelemeyle her bir deneme, genel bir kuralı gün ışığına çıkarmaktadır: Endüstriyel üretim tarzı, benim "radikal tekel" olarak adlandırdığım üstünlüğü elde ettiği zaman, kullanım değerleri kaçınılmaz surette yok edilmektedir. Bu örnekler, endüstriyel büyümenin, yoksulluğun modernizasyonunu nasıl ortaya çıkardığını tarif etmektedir.

Modernleştirilmiş yoksulluk, pazar bağımlılığının yoğunluğu belli bir dönüm noktasına ulaştığında zuhur eder. Kişisel planda bu, endüstriyel verimliliğin getirdiği zenginliğe olan karşı konulamaz nitelikteki güvenleriyle dejenere

olmuş kişilerde kendisini gösteren, hayal kırıklığına uğratıcı servetin tecrübe edilişidir. Basit bir şekilde o, kendisinden etkilenen bu insanları özerk biçimde hareket etme ve yaratıcı bir hayat sürme serbestisi ve gücünden yoksun bırakır; piyasa ilişkilerinin içinde tıkanıp kalmış olarak yaşamaya mahkum eder. Bu yeni zaaf tamamen derinden derine yaşandığı içindir ki, çok zor bir şekilde belli olur. Biz, günlük konuşulan dilde cereyan eden güçlükle farkedilebilir bir değişimin tanıklarıyız. Şöyle ki, eskiden tatmin edici eylemleri karşılama görevi gören fiiller, sadece pasif tüketim için düzenlenmiş paketleri ifade eden isimlerle yer değiştirmektedir: Örneğin, "to learn" (öğrenmek), "acquisition of credits"(kredi kazanımı) anlamında kullanılmaya başlanmaktadır. Burada, bireysel ve toplumsal self-imajlardaki köklü bir değişimin yansıması sözkonusudur. Neyi yaşadığını doğru dürüst tanımlamakta güçlük çeken sadece sokaktaki kimse değildir. Profesyonel ekonomistler de, geleneksel vasıtalarının gün yüzüne çıkarmayı başaramadığı sefaleti tefrik etmeye muktedir değildirler. Mutasyona uğramış bu yeni yoksulluk her şeye rağmen yayılmaya devam etmektedir. Bilhassa, kişisel yeteneklerin, toplumsal hayatın ve çevresel imkanların özgürce kullanımındaki çağdaş güçsüzlük, profesyonellerce planlanmış bir ürünün, kültürel olarak biçimlenmiş kullanım değerlerinin yerini aldığı bir hayatın bütün yönlerine sirayet etmektedir. Piyasa dışında bireysel ve toplumsal tatmini yaşama fırsatı böylece ortadan kaldırılmaktadır. Mesela ben, Los Angeles'ta yaşadığım veya otuzbeşinci katta çalıştığım için ayağımın kullanım değerinin kaybolmasından dolayı yoksul sayılırım.

Bu güçsüzlük üretici yeni yoksulluk, temel ihtiyaçların endüstriyel ürünlerle güç geçtikçe daha çok şekillendiği bir dünyada, zenginle fakirin tüketimi arasındaki büyüyen uçurumla karıştırılmamalıdır. Bu mesafe, endüstri-

yel toplumdaki geleneksel yoksulluğa ait bir formdur ve sınıf çatışmasının mutad terimleri onu, uygun bir şekilde ifşa edip azaltmaktadır. Ben modernize olmuş yoksulluğu, yüksek üretim düzeylerinin çevreye kustuğu dış unsurlar tarafından dayatılan ağır bedelden de ayırıyorum. Besbelli ki, kirlenmenin, stresin ve yorgunluğun bu türleri eşit olmayan bir tarzda yüklenilmektedir. Buna mukabil, böylesi tahribatlara karşı korunmalar da yine eşit olmayan bir biçimde dağıtılmaktadır. Fakat tüketimdeki yeni uçurumlar gibi, toplumsal bedeldeki böylesi haksızlıklar da, hakkında ekonomik gösterge ve objektif incelemeler temin edilebilecek olan endüstrileştirilmiş sefaletin yeni görünümleridir. Ancak bu, hem zengini hem fakiri etkisi altına alan endüstrileştirilmiş güçsüzlük için yeterli değildir. Bu tür yoksulluğun egemen olduğu yerlerde, alışkanlık yapıcı eşya alımına yer verilmeyen bir hayat, ya imkansız kılınmakta ya da suçlu görülmektedir. Aşırı tüketimden uzak bir şekilde elde mevcut olanla idare etmek, sadece orta halli tüketici için değil, aynı zamanda yoksullar için de imkansız bir hale gelmektedir. İfade edici eylemden çevre koşullarıyla ilgili olanına kadar, bütün sağlıklılık biçimleri için kurtuluş yoktur. Kendine özel konutunu planlama ve hünerini sergileme özgürlüğü, Birleşik Devletler, Küba ve İsveç'te olduğu gibi, standartlaştırılmış iskanın bürokratik temini uğruna ortadan kaldırılıyor. İstihdamın düzenlenmesi, hünerler, ustalıklar, inşaat imkanları, kanunlar-kurallar ve kredi yardımı, aktiviteden ziyade bir emtia gibi korunmaktadır. Ürün, ister bir müteahhit yapımı olsun, isterse prefabrik, gerçekte sonuç aynıdır: Vatandaşların güçsüzlüğü, yani, bizim özellikle modern yoksulluk deneyimimiz.

Ekonomik büyümenin gölgesinin dokunduğu her yerde, biz, işte istihdam olunmadığımız ya da tüketimle meşgul olmadığımız müddetçe işe yaramaz bir şey olarak kalakalırız;

onaylanmış uzmanların kontrolü dışında bir ev inşa etmeye veya kırık-çıkık bir kemiği yerine oturtmaya kalkışmak anarşik bir girişim olarak görülür. Biz, elimizdeki imkanları görme gücümüzü yitirmekte; bu imkanları kullanılabilir kılan çevresel şartlar üzerindeki kontrolü kaybetmekteyiz; dışarıdan gelen meydan okumalarla ve içerden gelen kaygılarla başa çıkan kendine güven duygusunun nasıl bir şey olduğunu da unutmaktayız. Mesela, bugün Meksika'daki çocuk doğumları: Profesyonel bir müdahaleden yoksun doğum hadisesi şu, kocaları düzenli olarak bir işe devam eden ve bundan dolayı da sosyal hizmetlerden -ne kadar marjinal ve yüzeysel olduğu önemli değil- yararlanma hakkına sahip olan kadınlar için tasavvur olunamaz bir olgu haline gelmektedir. Bu kadınlar, bebek üretiminin, endüstriyel üretim modellerini sadakatle yansıttığı daireler içinde hareket ederler. Bununla beraber onların yoksul kenar mahallelerdeki yahut yalnızlığa terkedilmiş köylerdeki kızkardeşleri, bebeklerini cinai bir ihmalle başbaşa bıraktıkları şeklindeki çağdaş bir suçlamayla karşı karşıya olduklarından habersiz bir halde, kendi hasırları üzerinde doğum yapma konusunda hâlâ kendilerini tamamiyle ehil görmektedirler. Fakat profesyonelce düzenlenmiş doğum şekilleri bu kendi başına buyruk kadınlara ulaştığında ise, istek, yetenek ve özgürce hareket etmeyi sağlayan şartlar ortadan kaldırılmış olmaktadır.

İşte sefaletin modernizasyonunun, ileri endüstri toplumu için ifade ettiği şeyler: İnsanlar, ister bir televizyon hava raporu yorumcusu olsun, isterse bir eğitimci, herhangi bir uzman tarafından onaylanmadıkça tanık oldukları şeyin farkına varmaktan acizdirler; bedeni rahatsızlıkları bir terapistin elinde tedavi edilmiş olmadıkça, dayanılmaz biçimde tehlikeli hale gelir; ve taşıtlar, her şeyden önce yine kendilerinin yarattığı mesafeyi kapatacak bir köprü oluşturma-

dıkça, komşular ve dostlar yitirilip gider. Kısacası biz, çoğu zaman kendimizi dünyamızdan kopuk bir halde, kendileri için çalıştığımız kimselerin gözünden ırakta ve duyumsayageldiğimiz ahengin dışında buluruz.

Birleşik Devletler'deki yayıncım olan Andre Schiffrin'in daveti esnasında, bütün bu konulardaki düşüncelerimi yeniden irdeleyen ve geliştiren beş deneme seçmiştim. Bunların yayınıyla, günümüzdeki bütün endüstriyel teşebbüslerde gizli olarak mevcut olan amaca zararlı mit üretimi üzerine on yıllık bir öğretim ve yazma çalışmamı noktalamak istiyorum.

İlk deneme, *Tools for Conviviality* (New York, 1973) adlı kitabıma ilave bir not niteliğindedir ve geçen on yıl boyunca ekonomik gerçeklikte ve onu kendi kavrayış tarzımda meydana gelen değişiklikleri yansıtmaktadır. Bu deneme, ana teknolojik ve bürokratik sistemlerimizin teknik dışı, ritüel ve sembolik güçlerinde oldukça büyük bir artış, bilimsel, teknik ve vasıtalar bakıbından işe yararlılığında ise mukabil bir azalma meydana geldiği düşüncesi üzerine temellendirilmiştir. 1968'de romantik, cehalet taraftarları ya da elitist fantezilere engel olmadan öte bir şey ifade etmeyen profesyonel hakimiyetine karşı organize meslek dışı mukavemeti bertaraf etmek, hâlâ bütünüyle kolaydı. O zamanlar taslağını çizdiğim, teknolojik sistemlerin halktan gelen, sağduyuya dayalı değerlendirmesi vatandaş aktivizminin politik liderlerine ve özel bilgilerinin sağladığı imkanlarla yoksulların rehberliğini sahiplenen "radikal" profesyonellere çocukça ya da geri götürücü şeyler gibi geliyordu. Endüstri toplumunun, profesyonellerce belirlenmiş ihtiyaç, problem ve çözüm yolları etrafında yeniden yapılanması, başka konularda açıkça ve bazen de şiddetle birbirlerine muhalefet eden ideolojik, politik ve hukuki sistemler nezdinde hâlâ genel kabul gören mutlak bir değer taşıyordu.

Şimdi manzara değişti. Bugün, ilerlemiş ve bilgilenmiş bir teknik yeterliliğin ayırıcı vasfı, profesyonel kurumların temsilcileri tarafından kendileri için belirlenen ihiyaç, problem ve çözümlerin sistematik analizleri ve akabinden de istihzasıyla meşgul, kendisine güvenen bir toplum, mahalle ya da vatandaş grubudur. 60'larda, uzmanların düşüncesi üzerine temellendirilen yasamaya karşı sıradan kimselerin muhalefeti, bilimsellik düşmanı bir bağnazlık gibi görülüyordu. Bugün, uzmanların düşüncesi üzerine kurulan kamu düzenlerine, bu insanların güveni gerçekten zayıftır. Şimdi artık binlercesi, kendi yargılarına ulaşmış durumda ve büyük bir bedel ödedikten sonra, herhangi bir profesyonel rehberlikten uzak vatandaş eylemiyle meşguldürler. İhtiyaç duydukları bilimsel bilgiyi kişisel, bağımsız bir çabayla elde etmekteler. Kah kolunu bacağını, kah özgürlük ve saygınlığını tehlikeye atarak, yeni bir biçimde olgunlaşmış bilimsel düşünceye şahit oluyorlar. Mesela onlar artık, atom enerjisi santrallerine, yoğun bakım ünitelerine, zorunlu eğitime, cenine yönelik telkine, ruhsal cerrahiye (psychosurgery), elektroşok tedavisine ya da genetik mühendisliğine karşı çıkmak için gerekli ikna edici teknik tanıklığın keyfiyet ve miktarının, soradan kişinin de kavrayıp kullanabileceği kadar yeteri derecede anlaşılır ve açık bir husus olduğunu biliyorlar.

On yıl önce zorunlu eğitim, güçlü tabular tarafından hâlâ korunuyordu. Bugün ise onun savunucuları sadece, ya işleri buna bağlı olan öğretmenlerdir, ya da yüksek burjuvaziye karşı verdikleri bir göstermelik savaşta profesyonel bilgi sahiplerine destek veren Marksist ideologlardır. Yine on yıl önce, modern tıbbi kurumların işe yararlılığı çevresindeki mitler hâlâ tartışma götürmez şeylerdi. Pek çok iktisat bilimi ders kitabı, ortalama insan ömrünün gittikçe uzadığı, kanser tedavisinin ölümü geciktirdiği, doktorlara itibarın

daha yüksek bebek yaşama oranlarını getirdiği inancını taşıyordu. O günlerden bu yana, halk, doğum-ölüm istatistiklerinin gösteregeldiği şeyi "keşfetti": Ortalama insan ömrü, son birkaç nesil boyunca toplumsal bakımdan önem arzedecek tarzda hiçbir değişiklik göstermemişti; üstelik, bugün çoğu zengin ülkede, büyükanne ve babalarımızın zamanına göre, hatta pek çok fakir ülkede olduğundan da kısaydı. On yıl önce orta dereceden sonraki eğitime, yetişkin öğretimine, hastalıkları önleyici bir tıbba, ana yollara, dünyayla bağlantısı olan bir köye, dünya çapında ulaşabilme hâlâ muteber bir hedefti. Gerçekten de bugün eğitim, ulaşım, tıbbi bakım ve kentleşme çevresinde düzenlenmiş büyük mit-üretici dinsel törenler üzerindeki esrar perdesi kısmen de olsa kaldırıldı. Ne var ki, bunlar henüz resmiliklerini de yitirmiş değiller.

İkinci deneme, 1969'da Kanada Dış Politika Kurumu'nda yaptığım bir konuşmamın metni. Bu konuşma, birinci sözde Kalkınma Onyılı'nı sonuçlandırıp, bir ikincisini başlatmayı tasarlayan bir belgenin, Pearson Raporu'nun bir tenkididir. Burada ben, zenginlerin gurur duyduğu kamu kuruluşlarının ithalinden istifade eden ülkelerde yaşayan yoksul halkın uğratıldığı öfkelendirici güçsüzlüğü, nazarı dikkate sunmuştum.

Son üç deneme ise, sadece fakir fukarayı değil, yanısıra sanayileşmiş ülkelerdeki büyük çoğunluğu da etkisi altına alan sosyal ve politik anlamdaki felç türü üzerine odaklaşır. Ekonomik büyümenin gölgesinde gerçekleşen modernize yoksulluğun üretimi, başlıca olarak ulaşım, eğitim ve tıbbi bakım gibi alanlarda ele alınmaktadır; ki bunlar, on yıl boyunca üzerine pek çok şey öğrendiğim sektörlerdir.

Gerçekçi olmayan fiyatlar ve gittikçe büyüyen tüketim uçurumları, yeni yoksulluğun önemli yönleridir. Fakat benim asıl ilgim, modernizmle birlikte gelen değişik bir sonu-

ca yönelik: Özerkliğin ortadan kaldırıldığı, tatmin duygusunun köreltildiği, hayatın monotonlaştırıldığı ve ihtiyaçların hemen herkes için giderilmemiş şeyler olarak kaldığı bir süreç. Örneğin, enerji ağırlıklı ulaşımın zorunlu yan etkilerinden olan, insanların biraraya gelmelerine yönelik toplum çapındaki engelleri inceledim. Önceleri insanların birbirlerine gidiş gelişlerini eşit olarak arttıran motorların güç sınırlarını tesbit etmek istedim. Şüphesiz farkına vardım ki, yüksek hızlar kaçınılmaz olarak, rahatsız edilmenin, gürültünün, kirliliğin ve ayrıcalık zevkinin dengesiz bir dağılımını yüklenmektedir. Ancak, benim bilhassa üzerinde durduğum şey, bundan daha başka bir husustur. Benim argümanlarım, zaman tüketici süratlilik, hasta edici tıbbi bakım, aptallaştırıcı eğitim gibi modernliğin içinde barındırdığı olumsuz unsurlar üzerinde odaklaşmaktadır. Suni hakların eşit olmayan dağıtımı, ya da bunun olumsuz dışa vurumlarının adaletsizce yüklenilmesi, benim temel tezime konu olan pek tabii sonuçlardır. Bu denemelerde, modern yoksulluğun doğrudan ve spesifik etkileri, böylesi etkilere karşı beşeri tahammül ve bu yeni sefalet türünden kurtuluş imkanı, başlıca ilgi alanlarımı oluşturmakta.

Şu son birkaç yıl zarfında, aletlerin doğası ve adaletin manası arasındaki-bunları kullanan bir toplumda hüküm süren- karşılıklı ilişkiyi tekrar -be-tekrar incelemeyi gerekli buldum. Hakların uzmanlıklarca biçimlendirildiği toplumlarda özgürlüğün kayboluşunu gözlemlemek zorundaydım. Eşya üretimini artıran yeni aletlerle, halen geçerli olan değerlerin doğuşuna imkan tanıyan aynı derecede modern olanları arasındaki değiştokuşu, toplu üretim mallarına yönelik haklar ile doyurucu ve yaratıcı kişisel ifadeye imkan tanıyan özgürlüğün düzeyi, ücretli istihdam ile faydalı işsizlik arasındaki değiş-tokuşları tartmak mecburiyetindeydim. Dışardan yönetim ile özerk eylem arasındaki değiş-to-

kuşun her bir boyutunda anladım ki, bu ikincisi üzerinde durmamızı sağlayacak olan dil, bütün zorluğuna rağmen yeniden diriltilmelidir. Okuyucularım olmasına çalıştığım şu kimseler gibi ben de eşyalara, haklara ve işlere radikalce bir adilane ulaşıma yönelik öylesine adamakıllı vaadlerle karşılaşıyorum ki, neredeyse adaletin bu yönü üzerine olan mücadelemiz konusunda ısrarla durmayı gereksiz buluyorum. Ben, onun tamamlayıcı öğesi olan şeyle uğraşmayı çok daha önemli ve zor bir şey olarak görüyorum: Şenlik politikası (politics of conviviality). Bu kavramı, *"Tools for Conviviality"* adlı kitabımda verdiğim teknik anlamıyla kullanıyorum: Yani hem kullanım değerlerini doğuracak özgürlüğün âdilane bir dağıtımı uğruna, hem de bu özgürlüğün kullanımı uğruna verilen mücadeleyi tanımlamak için kullanıyorum. Bu özgürlüğün kullanımı ise, yürürlükteki değerlerin doğuşu için en az üstünlük sağlamış en büyük gücü bahşeden endüstriyel ve profesyonel ürünlerin üretimine mutlak bir öncelik tanımak suretiyle gerçekleşecektir.

Yeni bir şey olarak, şenlik politikası, modern bir toplumda servet ve işlerin, ancak her ikisi de politik bir süreçle sınırlandırılırsa, özgürlük içinde eşit bir biçimde paylaşılabileceği ve kullanma zevkine varılabileceği anlayışı üzerine temellenmektedir. Servetin aşırı biçimleri ve uzatılmış resmi istihdam, ne kadar iyi dağıtılmış olursa olsun, eşit yaratıcılık özgürlüğü için gerekli olan toplumsal, kültürel ve çevresel şartları yok etmektedir. Birimler ve vatlar -ki burada, sırasıyla bilgi iletim üniteleri ve enerji anlamında kullanılmıştır- belli bir dönüm noktasına geçecek oranda, herhangi bir toplu üretim malı şeklinde paketlendiğinde, kaçınılmaz biçimde yoksullaştırıcı zenginliği meydana getirir. Böylesi bir zenginlik, ya paylaşılamayacak derecede az bulunur bir şeydir, ya da en güçsüz olan kimselerin serbestisi ve özgürlüğü için yıkıcı bir unsur oluşturur. İşte bu beş

denemenin herbiriyle, zenginleşmenin toplumsal bakımdan kritik olan dönüm noktalarının, vatandaşlar tarafından tanınacağı ve toplum çapında tavan ve limitlere irca edileceği politik sürece katkıda bulunma çabasındayım.

Ivan ILLICH

Yararlı İşsizlik ve Profesyonel Düşmanları

Bir modern toplumda cereyan eden eşyalar ve kullanım değerleri arasındaki değiş tokuşu konu edinen bu deneme, 1977'de kaleme alınmış olup, ilk defa burada yayınlanmaktadır. John McKnight ve Lee Hoinacki düşüncelerimin durulmasında bana yardımcı olan kimseler oldular. Ayrıca burada, "The Limits To Satisfaction" (Toronto, 1976) adlı kitabında modern ihtiyaçlarla eşyalar arasındaki karşılıklı ilişkiyi ele alan William Leiss'in çalışmasına da minnettar olduğumu belirtmek istiyorum.

Bundan elli yıl kadar önce, bir Amerikalı'nın işittiği sözlerin çoğu, bir fert olarak ona ya da yakınında bulunan birisine, kişisel olarak söylenmiş sözlerdi. Sözler pek nadir olarak bir sınıfta, kilisede, bir toplantı ya da sirkte bulunan kalabalığın ayırdedilmemiş bir ferdi olarak kendisine ulaşırdı. Bu sözler neredeyse elle yazılmış ve mühürlenmiş mektuplar gibiydi; şimdilerde posta servisimizi kirleten paçavra cinsinden şeyler gibi değil. Tek bir şahsın dikkatine yöneltilmiş sözler, günümüzde artık seyrekleşir oldu. Hayal, fikir, duygu ve düşüncelerin mühendisliklerce planlanmış -medya vasıtasıyla paketlenip dağıtılan- ürünleri, gece gündüz, devamlı bir surette anlayışımıza saldırmaktadır. Bugün iki husus açıklık kazanmış durumdadır: 1-Dilde meydana gelen değişiklik, ihtiyaç-tatmin ilişkilerinin gittikçe büyüyen halkasının yapısına uygun düşmektedir. 2-Şenlik araçlarıyla (convivial means) manipülatif

endüstriyel ürünler arasındaki bu yer değişimi, gerçekten de evrensel bir olgu olup, New York'lu öğretmenlerle Çinli avamı, Bantu kabilesine mensup erkek öğrencilerle Brezilyalı komiser muavinlerini acımasızca farksızlaştırmaktadır. "Tools for Conviviality"ye ilave bir not mahiyetinde olan bu denemede, üç şeyi gerçekleştireceğim: 1- Eşya bolluğunun kendisinin, kullanım değerlerinin özerk biçimde meydana getirilişini felce uğrattığı mal-pazar yoğunluklu bir toplumun karakterini tanımlamak. 2- Böylesi bir toplumda, uzmanlıkların o toplumun ihtiyaçlarını şekillendirmek suretiyle oynadığı gizli rol üzerinde durmak. 3-Bazı illüzyonları gözler önüne serip, pazar bağımlılığını devam ettiren profesyonel nüfuzun kırılması için kimi stratejiler önermek.

Kabiliyetsizleştirici Pazar Bağımlılığı

Kriz (crisis), doktorların, diplomatların, bankacı ve çeşitli sosyal mühendislerin yönetimi ellerinde tuttukları ve özgürlüklerin askıya alındığı bir zamanı ifade etmeye başladı. Tedavi altındaki hastalar gibi, uluslar da vahim noktaya doğru ilerlemekteler. Bütün modern dillerde "seçim" ya da "dönüm noktası" anlamında kullanılan bir Grek terimi olarak crisis, artık günümüzde "şoför gaza bas" anlamına gelecek şekilde kullanılmakta. Kriz (crisis) şimdilerde kendisine karşı para, insan gücü ve yönetimin ayaklandırılabileceği uğursuz fakat yatıştırılabilir bir tehlikeyi hatıra getiriyor. Ölmek üzere olan hastaya yönelik yoğun bakım, farklı muamele kurbanları için bürokratik koruma, ve enerji oburluğu için fizyon olayı tipik cevaplardandır. Bu şekilde anlaşılan bir kriz, yöneticiler ve komiserler, özellikle de dünkü büyümenin yan etkileriyle idamei hayat eden şu çöpçüler

için daima yararlı bir şeydir: Toplumun yabancılaşması sayesinde geçinip giden eğitimciler, sağlık düşmanı bir iş ve fırsatla gelişip zenginleşen doktorlar, destek verilmiş kimseler olarak her şeyden önce kendilerinin çekip çevirdiği refah dağıtımıyla işleri yolunda giden politikacılar. Hızı arttırma çağrısı olarak anlaşılan bir kriz, yolcuları emniyet kemerlerinin içinde çok daha yoğun bir şekilde sıkıştırırken, şoförün kontrolüne çok daha fazla bir güç vermekle kalmaz, fakat aynı zamanda, motorlu taşıtlar uğruna mesafenin, zamanın ve kaynakların yağmalanmasını -buna, ayaklarını kullanmak isteyenlerin uğradığı zararı da ilave edelim- haklı çıkarır.

Fakat krizin bu anlamlara gelmesine gerek yok; ne de yönetimin şiddetini arttırması için gelişi güzel bir talebi içermesine. Bunun yerine o, insan topluluklarının birden bire, kendi kendilerine ördükleri kafeslerin ve daha farklı bir hayat imkanının farkına varacakları şu olağanüstü zamanı, seçim anını ifade edebilir. İşte, seçim olarak anlaşılan bu kriz, bugün hem Birleşik Devletler hem de tüm dünyanın karşı karşıya olduğu bir şeydir.

Dünya Çapında Bir Seçim

Geçtiğimiz birkaç onyıl zarfında dünya bir malgama[1] haline geldi. Günlük olaylara yönelik insan tepkileri standartlaştırıldı. Diller ve tanrılar hâlâ farklı gibi görünse de, insanlar tamamen aynı dev makinanın vuruşlarıyla uygun adım yürüyen muazzam çoğunluğa her gün katılmaktalar. Vaktiyle, yakılan ateş, mum ve fenerlerin sağladığı düzinelerce aydınlanma tarzının yerini, kapının hemen kenarından düğmesine basılıveren ışık aldı. Son on yıl içinde, elektrik

1 Civanın herhangi bir madenle birleşerek yaptığı alaşım. (Çev.)

düğmesi kullananlar üç kat arttı; Basınçlı su ve gazete, bağırsakları rahatlatmanın vazgeçilmez iki şartı oldu. Yüksek voltaj şebekesinden çıkıp gelmeyen ışık ve tuvalet kağıdından yoksun sağlık bilgisi, her geçen gün daha da çok insan için yoksulluk ifade etmekte. İnsanların kendi yeteneklerine olan ümit verici güvenleri ve başkaları için duydukları endişe kaybolurken, beklentiler gittikçe büyümekte.

Medyanın kâh uyutucu kâh velveleli davetsiz müdahalesi mahalli idare, köy, anonim şirket, dernek ve okullara derinden derine nüfuz etmektedir. Programlanmış metinlerin editör ve spikerlerinin yaptığı etkiler, günlük dildeki kelimeleri paketlenmiş mesajlar için gerekli olan temel taşlarına dönüştürmektedir. Bugün bir kimsenin, çocuklarının yıldızlardan, spikerlerden ya da eğitimcilerden ziyade halka kulak vereceği bir çevrede oynamasına razı olabilmesi için, bu kimse ya tecrit edilmiş ve mahrum bırakılmış ya da dikkatlice korunmuş, okulu terketmiş zengin bir kimse olmalıdır. Seyirci, müşteri ve alıcıları karakterize eden eğitilmiş onayın hızlı istilası, bütün dünya üzerinde gözlemlenebilir niteliktedir. İnsan eyleminin standartlaştırılışı, süratle ilerlemektedir.

Dünyadaki insan topluluklarının bütünüyle aynı kritik sorunla yüzyüze oldukları, artık açıklık kazanmaya başlayan bir husus: insanlar ya daha büyük bir bağımlılığa (böylece de tiryakiliklerini besleyecek ilaçların paylaşımı için vahşice kavgalara sürükleyen) şartlandırılmış insan yığınları içinde önemsiz kimseler olarak kalmak, ya da panik içinde başlarının çaresine bakmalarını sağlayacak cesareti bulmak zorundalar; yani, şöyle bir durup da, açık olarak gösterilenden başka bir çıkış yolunu düşünüp taşınmalarını sağlayacak cesareti. Fakat, Bolivyalıların, Kanadalıların ve Macarların hepsinin aynı esaslı tercihle karşı karşıya oldukları ifade edildiğinde, pek çoğu, sadece rahatsız edilmiş ol-

Yeni olma iddiası taşıyan her şeye şüpheyle yaklaşan Ivan Illich kapitalist toplumun ortaya çıkardığı kurumların insan üzerindeki olumsuz etkilerini inceledi. Ona göre çağdaş toplumda eğitim, sağlık, ulaşım gibi ihtiyaçlar bürokratik refah devletinin bu hizmetleri yerine getirmekle yükümlü kurumları aracılığıyla karşılanmaktadır.

Ivan Illich, endüstriyel üretim tarzı üzerine kritik değerlendirmeler sunan *Tüketim Köleliği* kitabında günümüz insanını ve toplumunu teşrih ediyor. İlerleme ve verimlilik adına korkunç bir üretim/tüketim çılgınlığının yaşandığını, oysa sanayileşme ve büyüme kavramlarının vazgeçilmeyecek kavramlar olmadığına işaret ediyor. Uzmanlıklar, gelişme, eğitim, üretim, verimlilik, bilim, hız, sağlık gibi alanlarda beliren sorunların sadece Batılı ülkeler açısından değil, herkes için önem taşıdığını vurguluyor. Eskiden insanların doğal çevre ilişkileri içerisinde karşıladıkları temel gereksinmeler, çağdaş toplumda 'bilimsel olarak' üretilmiş hizmetlerin tüketilmesine indirgenmektedir; belirli bir tüketim seviyesinin altına düşenler teknokratların oluşturduğu kıstaslara göre yoksul sayılmaktadır. Yerleşik düzen, kendi kendini eğitmeyi yetersiz saymaktadır. Ancak kurumsallaşmış hizmetlere bağımlılık bireysel yetkinliğe zarar vermekte, kişiyi yeterli karar verme gücünden yoksun bırakmakta, onu kendi dışında oluşturulan hizmetlerin pasif tüketicisi hâline getirmektedir.

Tüketim Köleliği, daha fazla üretim ve daha fazla tüketim ilkesine dayanan çağdaş toplumsal hayatta yaşananlara eleştirel bir gözle bakmamızı sağlıyor.

45.YIL
pinaryayincilik
pinaryayincilik
pinaryayinlari
9 789753 521185